ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 2,1

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 15.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz
Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 15.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail: philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт: https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 15.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ULUQOV NOSIRJON MUHAMMADALIYEVICH,
SOLIXO'JAYEVA HAVASXON ZOKIRJANOVNA
O'zbek va turk bayramlarining leksik-semantik tasnifi hamda etnolingvistik, lingvokulturologik tahlili 7

МАХМАРАИМОВА ШОХИСТА ТУХТАШЕВНА
Биз нега сўкинамиз? (ёки ҳақоратнинг нейролингвистик табиати) 10

ALIMOVA ZARIFAXON VAXOBOVNA
Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi fors-tojikcha gidronimlarning
semantik va funksional xususiyatlari 16

ASADOV TO'LQIN HAMROYEVICH,
MARDONOVA SARVINOZ ORIPOVNA
O'zbek tilshunosligida ravishga nisbat beriluvchi oraliq ma'no ifodali affikslar tadqiqi xususida 20

FAYZIYEVA XADICHA CHORIYEVNA
Surxondaryo o'zbek shevalarida bolalar o'yinlarining nomlari 24

BOTIROVA MAXLIYO
O'zbek tilida reklama matnlarining morfologik xususiyati 28

VAFOYEVA MUXAYYO YULDOSHEVNA
O'zbek lingvomadaniyatida «Intizorlik» frazeosemantik guruhi 33

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Kasb ohangi nutqda qanday jaranglaydi? 37

SARBAROVA DILNOZA NOSIRJON QIZI,
BABAYEVA SURAYYO ERGASHOVNA,
JUMAYEVA ANORXOL CHAMAN QIZI
O'zbek tilshunosligida zamon kategoriyasining nazariy asoslari 39

TESHABOYEVA GULNOZA
O'zbek tilida "Qora" rangini ifodalovchi sifatlarda mazmuniy sinkretizm 42

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
Evfememik vositalarning funksional uslubiy xususiyatlari 47

PO'LATXONOVA HILOLAXON SHUHRATXON QIZI
Neurolinguistic and linguocognitive features of speech manipulation in cyberspace 50

SOBIROVA FERUZA
Saylov targ'ibot diskursida pragmatik belgilar 54

QURBONOVA MUHARRAM JURABEKOVNA
Xurshid Davron she'riyatida murojaat gaplarning qo'llanilishi 58

ABDUG'ANIYEVA ZEBUNISO
Ilmiy diskursning institutsional-kommunikativ tabiati 61

BADALOVA MUAZZAM
Kibermuloqotda nutq aktlari va etik me'yorlar: ingliz va o'zbek tillari qiyosiy tahlili 65

ERGASHOVA YASMINA,
XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Neologizmlar klassifikatsiyasi 67

МУНДАРИЖА

O‘ROZBOQOVA MAHLIYO IMOMNAZAR QIZI
Xalq og‘zaki ijodi namunalarida takrorlarning qo‘llanilishi 71

MURODQULOVA IRODA SHAROFIDDINOVNA
Dostonlarda ornitonimlarning majoziy ma’no ifodasi 74

NURMATOVA SABRINA JAXONGIR QIZI
«Devonu lug‘otit turk» va «Qutadg‘u bilig» asarlarida qora rangning qo‘llanilishi 78

OCHILOVA MUXLISA ABDURAXMON QIZI
Badiiy diskursda kinoya nutqiy aktining pragmatik xususiyatlari 81

РАХМАТУЛЛАЕВА БАРНО ЗАФАР КИЗИ
Экзотическая лексика как маркер культурной идентичности персонажей
(на материале романа Г. Яхиной «Зулейха открывает глаза») 85

RUSTAMOVA NIGORA RUSTAM QIZI
O‘zbek tilida duolar va olqishlarning lingvomadaniy talqini 89

ABDINAZAROVA GULISTON MUZAFFAR QIZI,
KHUJANOVA OZODA TOJIYEVNA
Conceptualization of love in uzbek and russian literary discourse:
a comparative cognitive-semantic and axiological analysis 93

O‘RMONOVA DURDONAXON TAVAKKALJON QIZI
Ingliz va o‘zbek tillarida “Tinchlik” konseptining o‘xshash va farqli jihatlari 97

ADABIYOTSHUNOSLIK

MUHIDDINOVA BADIA MUSLIHIDDINOVNA,
AXMEDOVA BAXTIGUL XAITMUROT QIZI
Qardosh xalqlar dostonlarida farzandsizlik motivi 101

RAXIMOVA NODIRA
Pastish, parodiya, travestiya, nazira va tatabbu’da intertekstual birliklarning
ifodalanish mexanizmlari va tipologik farqlari 104

MAMIROVA MAMLAKATXON ILHOMJON QIZI
Nasriy asarda ramziylik 111

КУЗИМУРОДОВА ЛОБАР МУРОТОВНА
Образ маленького человека в повести л.улицкой «Сонечка» 115

XOTIRA

Yuraklarda yashayotgan inson
Marhum tilshunos olim Ro‘ziqul Normurodovning
65-yillik porloq xotirasiga bag‘ishlanadi 119

Rezyume. This issue is the sociolinguistics and psycholinguistics of linguistics it occupies an important place in its fields. This article is aimed at analyzing the role of social factors, in particular professional activity, in the formation and development of personality speech.

Резюме. Данная проблема является предметом изучения социолингвистики и психолингвистического направления лингвистики и занимает важное место в ее областях. Данная статья направлена на анализ роли социальных факторов в формировании и развитии речи личности, в частности, профессиональной деятельности.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 4
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA ZAMON KATEGORIYASINING NAZARIY ASOSLARI

Sarbarova Dilnoza Nosirjon qizi,
O'zbekiston Milliy universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasi katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Babayeva Surayyo Ergashovna,
Jumayeva Anorxol Chaman qizi,
O'zbekiston Milliy universiteti talabalari

O'zbek tilida zamon kategoriyasi tilshunoslikning muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Fe'l zamonlari orqali harakatning nutq momentiga munosabati ifodalanadi va bu hol tilning grammatik tizimida alohida o'rin egallaydi. Zamon kategoriyasining o'rganilishi qadimgi davrlardan boshlangan bo'lib, bugungi kunda ham uning ayrim jihatlari yuzasidan turli qarashlar mavjud. Zamon ko'rsatkichlarining morfologik tabiati, ularning shakllanishi va funksional xususiyatlari hali ham to'liq yagona tizimga solinmagan. Ayniqsa, zamon shakllarining turlicha tasniflanishi ilmiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. O'zbek tilida zamon ko'rsatkichlarining morfologik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning tarixiy shakllanishi va zamonaviy talqinlarini o'rganish bugungi kun tilshunosligida muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbek tilida zamon kategoriyasi murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, uning ifodalanish usullari tilning ichki rivojlanish qonuniyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu kategoriyaning tarixiy taraqqiyotini o'rganish esa o'zbek tilining umumiy grammatik tizimini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Turkiy tillarda mayl va zamon: ayniqsa, tarixiy jihatdan, shakl nuqtayi nazaridan o'zaro aniq ajralmagan kategoriyalar hisoblanadi. Bu hol, avvalo, mayl va zamon kategoriyalarining har biri uchun alohida affikslarning mavjud emasligi, mayl va zamon ma'nolarini ifodalashda bir vaqtning o'zida ikkita affiksning ketma-ket qo'llanilmasligi, bitta affiksning ham mayl, ham zamon ma'nosini ifodalash vazifasini bajarishi bilan izohlanadi. Ya'ni bir shakl, bir tomondan, mayl ma'nosini anglatishga xizmat qilsa, boshqa tomondan, ish-harakatning vaqtga munosabatini ham ifodalashi mumkin. Masalan, aniqlik mayli guruhiga kiruvchi fe'llar ish-harakatning qaysi zamonga tegishli ekanini ko'rsatishi asosida tasnif qilinadi.

O'zbek tilshunosligida zamon kategoriyasi haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida uchraydi. U fe'l shakllarining yasalishida o'tgan zamon va buyruq shakl-

larining asosiy rol o'ynashini ta'kidlaydi[1]. Koshg'ariy qarashlarida zamon aniq uch turga ajratilmagan bo'lsa-da, u asosan o'tgan va kelasi zamon shakllari mavjudligini ko'rsatadi hamda o'tgan zamon *-di* qo'shimchasi orqali, kelasi zamon *-r* qo'shimchasi orqali ifodalanishini misollar yordamida izohlaydi.

XIII–XIV asrlarga oid "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya" asarida esa fe'llarda zamon kategoriyasi ancha aniq shakllangan holda beriladi. Ushbu manbada zamonlar uch turga ajratiladi: o'tgan zamon, hozirgi zamon va kelasi zamon[2]. Bu asarda zamon kategoriyasining morfologik ko'rsatkichlari aniq shakllangan holatda ko'rsatib o'tiladi.

XX asr boshlarida Abdurauf Fitrat o'zbek tilining morfologik tizimini ilmiy asosda o'rganib, fe'llardagi zamonni 3 ga, shunga ko'ra fe'llarni ham 3 ta turga – so'nggi zamon fe'llari, hozirgi zamon fe'llari va o'tgan zamon fe'llariga ajratadi[3]. Biroq u mayl va nisbat kategoriyalarini alohida kategoriya sifatida ajratmay, zamon kategoriyasiga qo'shib tahlil qiladi[4]. Xususan, buyruq-istak va shart mayli shaklini olgan fe'llar kelasi zamon fe'li sifatida ko'rsatiladi. Olimning o'tgan va hozirgi zamon fe'llariga oid fikrlari bugungi tilshunoslikdagi qarashlarga mos keladi. Faqat hozirgi o'zbek adabiy tilida eng faol qo'shimcha *-yapti* haqida gapirilmaydi[5].

Keyingi davr tilshunoslaridan A.G'ulomov zamon kategoriyasini yanada chuqur tahlil qilib, fe'llarni uch asosiy zamonga – o'tgan, hozirgi va kelasi zamonga ajratadi, shu bilan birga har bir zamonning ichki turlari mavjudligini ta'kidlaydi. Masalan, o'tgan zamon bir necha ko'rinishlarga bo'linadi: o'tgan zamon aniqlik fe'li, tarixiy o'tgan zamon fe'li, uzoq o'tgan zamon fe'li, o'tgan zamon hikoya fe'li, o'tgan zamon eshitilganlik fe'li, tugallanmagan o'tgan zamon fe'li (o'tgan zamon davom fe'li). Shuningdek, hozirgi zamon fe'llari – konkret hozirgi zamon fe'li va hozirgi-kelasi zamon fe'liga, kelasi zamon fe'llari – kelasi zamon davom fe'li va kelasi zamon gumon fe'li kabi turlarga bo'lingan[6]. Bu yondashuv zamon kategoriyasining murakkab tizim ekanini ko'rsatadi.

A.Hojiyev ham zamon kategoriyasini nutq momentiga munosabat asosida izohlaydi va uni uch guruhga ajratadi: o'tgan zamon, hozirgi zamon va hozirgi-kelasi zamon[7]. A.Hojiyev fikricha, o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, zamon shakllarini bunday qat'iy uch guruhga ajratish har doim ham to'g'ri emas. Chunki ayrim fe'l shakllari faqat bitta zamonni emas, balki bir nechta zamon ma'nosini ifodalay oladi. Masalan, hozirgi-kelasi zamon shakli bir vaqtning o'zida ham hozirgi, ham kelasi zamon ma'nosini beradi. Shu sababli uni faqat "hozirgi zamon" yoki faqat "kelasi zamon" guruhiga kiritib bo'lmaydi.

Shuningdek, Sh.Rahmatullayev ham zamon kategoriyasini o'rganishda turlicha talqin qiladi . Olimning qarashlariga ko'ra, o'zbek tilida zamon kategoriyasi fe'lning morfologik tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ish-harakatning nutq momentiga munosabatini ifodalaydi. U zamonni fe'lning asosiy grammatik kategoriyalaridan biri sifatida baholab, o'tgan zamon shakllarining aspektual-temporal xususiyatlarini hamda aniq kelasi zamon *-adi, -ydi* shakllarini tahlil etadi.

M.Sodiqova esa zamon kategoriyasini an'anaviy tarzda uch turga – o'tgan, hozirgi va kelasi zamonga ajratadi, lekin formalar kontekstda ikki xil zamon ma'nosini ifodalay olish xususiyatiga ega bo'lgani sababli, ayrim olimlar ularni juft nomlar bilan nomlashini tanqid qiladi. 1962-yilda nashr etilgan "O'zbek tili" darsligida esa *"borsa edi"* shakli "o'tgan-kelasi zamon fe'li"[8] deb tariflanganini keltirib, bir shaklda bir vaqtning o'zida ham o'tgan, ham kelasi zamon ma'nosining mavjud deb qaralishi esa mantiqan ziddiyatli holat ekanini aytib o'tadi. M.Sodiqova fe'l shakllariga faqat mantiqiy tasavvur yoki kontekstdagi imkoniyatlariga qarab nom berilsa, yuqoridagidek qarama-qarshiliklar va chalkashliklar paydo bo'lishi tabiiy deb hisoblaydi. Buni misol yordamida tushuntiradi: *"uxlayapti"* fe'lida uyqu jarayoni o'tgan zamonda boshlangan, hozir davom etmoqda va ehtimol kelasi zamonda ham davom etishi mumkin, degan xulosaga kelish mumkin. Shundan kelib chiqib, bu shaklni hatto "o'tgan-hozirgi-kelasi zamon" deb atashga to'g'ri kelardi, ammo bunday nomlash mutlaqo asossiz ekanligini ta'kidlaydi. Buning sababi, mazkur forma grammatik jihatdan hozirgi zamonni bildirishida deb aytib o'tadi[9]. Bundan tashaqari, asarda zamonlarning kontekstual va ma'no ko'chish jihatlari bo'yicha

[1] Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk). 3 jildlik. 2-jild. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi: Solih Mutallibov. – Toshkent: O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, 1963. – B. 40-43.

[2] At-tuhfat uz-zakiyatu fil lug'otit turkiya (Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa). – Toshkent: O'zbekiston SSR Fan, 1968. – B. 120.

[3] Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 4-jild: Darslik va o'quv qo'llanmalar, ilmiy maqola va tadqiqotlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006. – B. 154.

[4] Nurmonov. A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B. 199.

[5] Qurbonova M. Abdurauf Fitrat va o'zbek tilshunosligi (Metodik qo'llanma). – Toshkent: Universitet, 1997. – B. 29.

[6] Hozirgi zamon o'zbek tili F.Kamol tahriri ostida. – Toshkent: O'zSSR Fanlar akademiyasi, 1957. – B. 393-400.

[7] Hojiyev A. Fe'l. – Toshkent: Fan, 1973. – B. 130.

[8] Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили. – Тошкент: Ўрта ва олий мактаб, 1962. – Б. 150.

[9] Sodiqova M. Fe'l stilistikasi. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 20-24.

ham izoh beriladi. Uning fikricha, zamon shakllarini ortiqcha mayda guruhlarga ajratish grammatik tizimni murakkablashtiradi.

R.Sayfullayeva ham zamon kategoriyasini uch asosiy turga ajratadi: o'tgan zamon, hozirgi zamon va kelasi zamon[1]. U zamon shakllarining umumiy grammatik ma'nosiga e'tibor qaratib, ularni ortiqcha ichki tasniflarga ajratishga ehtiyoj yo'qligini ta'kidlaydi. Misol uchun, o'tgan zamon shakllarning umumiy grammatik ma'nosi harakatning o'tgan zamonga oidligi ekanini aytib, qolgan ma'no farqlari zamonning o'ziga emas, balki qo'shimcha semantik xususiyatlarga bog'liq ekanligini, shu sababli "o'tgan zamon hikoya fe'li", "o'tgan zamon davom fe'li" kabi atamalarni ishlatishga zarurat yo'q degan xulosaga keladi. Ayni shu tarzda hozirgi zamonni ham o'z ichida guruhlarga bo'linishiga qarshi chiqib, "davomiylik", "tugallanmaganlik" kabi xususiyatlar hozirgi zamon kategoriyasining umumiy grammatik ma'nosiga tegishli emasligini aytadi. Bunday atamalarni zamon kategoriyasini murakkablashtiruvchi hodisa sifatida qarash maqsadga muvofiq degan fikrni beradi.

Barcha tadqiqotchilar fe'llarda grammatik zamon uchta ekanini ko'rsatadilar: o'tgan zamon, hozirgi zamon va kelasi zamon. Biroq zamon kategoriyasiga berilgan nomlar, har bir zamonning ichki turlarga bo'linishi, bu turlar uchun qo'llanadigan terminlar hamda shakllarning tasnifi juda xilma-xildir. Masalan, faqat o'tgan zamonni ifodalash uchun ishlatiladigan terminlarning o'zi o'ndan ortiq: uzoq o'tgan zamon, yaqin o'tgan zamon, o'tgan zamon hikoya fe'li, o'tgan zamon davom fe'li va boshqalar. A.X.Sulaymonovning nomzodlik dissertatsiyasida o'tgan zamon formasi 22 ga yetadi . Bunday yondashuvda o'tgan zamon doirasiga turli murakkab leksik va grammatik hodisalar ham kiritilib, ular mantiqiy va stilistik jihatlar bilan aralashtirilgan holda tahlil qilinadi. M.Sodiqova fikricha, bu usul grammatik tadqiqot mezonlariga to'liq mos kelmaydi, chunki ekspressiv-emotsional, modal ma'nolar va nozik ma'no ottenkalarini ifodalovchi vositalar asosan stilistik yo'sinda o'rganilishi lozim deb hisoblaydi.

O'zbek tilida zamon kategoriyasi tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanib, bugungi kunda uch asosiy tur – o'tgan, hozirgi va kelasi zamon doirasida qaraladi. Turli davr olimlari ushbu kategoriyani turlicha talqin qilgan bo'lsalar-da, ularning barchasida zamonning nutq momentiga munosabatni ifodalashi asosiy mezon sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim tilshunoslar zamon shakllarini ichki turlarga keng ajratgan bo'lsa, boshqalari bunday tasnifni ortiqcha murakkablik deb hisoblaydi. Shu bilan birga, ba'zi fe'l shakllarining bir nechta zamon ma'nosini ifodalay olishi zamon kategoriyasining talqinida turli yondashuvlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Shuningdek, zamon kategoriyasining tasnifi masalasida yagona yondashuv mavjud emas. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, o'zbek tilida zamon kategoriyasi tilning muhim grammatik vositasi bo'lib, harakatning vaqtga munosabatini ifodalashda asosiy rol o'ynaydi. Zamon kategoriyasining o'rganilishi tilshunoslikda nafaqat grammatik, balki funksional va kommunikativ jihatdan ham muhimdir.

Zamonaviy o'zbek tilshunosligida zamon kategoriyasi yanada kengroq yondashuv asosida o'rganilmoqda. U faqat grammatik hodisa sifatida emas, balki funksional-semantik maydon sifatida ham talqin qilinadi. Bu yondashuvda zamon shakllarining matn va nutqdagi vazifasi ham tahlil qilinadi. Shuningdek, zamon kategoriyasi pragmatika va matn lingvistikasi bilan bog'liq holda ham o'rganilmoqda. Fe'l zamonlari shaxs-son va mayl kategoriyalari bilan uzviy aloqada ekanligi ta'kidlanadi. Umuman olganda, zamon kategoriyasi zamonaviy tilshunoslikda kompleks va tizimli obyekt sifatida qaralmoqda.

Rezyume. Mazkur maqolada o'zbek tilida fe'l zamon kategoriyasining morfologik tabiati tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o'zbek tilshunosligida zamon kategoriyasining shakllanishi, rivojlanishi hamda ularning morfologik ko'rsatkichlarini ilmiy manbalar asosida o'rganishdan iborat. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, tavsifiy hamda tahliliy metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilida zamon kategoriyasi qadimdan mavjud bo'lib, uning shakllari turli davrlarda turlicha talqin qilingan. Xususan, zamon ko'rsatkichlari sintetik va analitik usullar orqali ifodalanishi aniqlangan. Shuningdek, ayrim zamon shakllarining bir nechta zamon ma'nolarini ifodalash xususiyati mavjudligi qayd etildi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'zbek tilida zamon kategoriyasi murakkab va ko'p qatlamli tizim bo'lib, uning tasnifida yagona yondashuv hali to'liq shakllanmagan.

Resume. This article analyzes the morphological nature of the tense category of verbs in the Uzbek language. The main objective of the study is to investigate the formation, development, and morphological markers of tense forms based on scientific sources. Historical-comparative, descriptive, and analytical methods

[1] Sayfullayeva R., Mengliyev B. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – B. 305

were used in the research. The results show that the tense category in Uzbek has existed since ancient times and has been interpreted differently across periods. It has been determined that tense markers are expressed through both synthetic and analytical means. In addition, some tense forms are capable of expressing multiple temporal meanings depending on context. In conclusion, the tense category in Uzbek is a complex and multi-layered system, and a unified approach to its classification has not yet been fully established.

Резюме. В данной статье анализируется морфологическая природа категории времени глагола в узбекском языке. Основной целью исследования является изучение формирования, развития и морфологических показателей временных форм на основе научных источников. В ходе исследования использовались историко-сравнительный, описательный и аналитический методы. Результаты показали, что категория времени в узбекском языке существует с древних времен и в разные периоды трактовалась по-разному. Установлено, что временные показатели выражаются синтетическими и аналитическими способами. Также отмечается, что некоторые формы времени могут выражать значения нескольких временных планов. В заключение можно сказать, что категория времени в узбекском языке представляет собой сложную и многоуровневую систему, и единый подход к ее классификации до сих пор окончательно не сформирован.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 4
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O'ZBEK TILIDA "QORA" RANGINI IFODALOVCHI SIFATLARDA MAZMUNIY SINKRETIZM

Teshaboyeva Gulnoza,
Andijon davlat pedagogika instituti
boshlag'ich ta'lim metodikasi kafedrasi v.b dotsenti

Ma'lumki, rang ifodalovchi sifatlar dunyodagi barcha tillarda qadimiy so'zlardan tashkil topgan bo'lib, alohida, so'zlar guruhini tashkil etadi. Ranglar orqali ob'ektlarni nomlash, bir xil tasvirni anglash mumkin, biroq turli til vakillarida ranglarni idrok etishi, tasavvur qilishi, his etishi turlicha voqelanadi.

Rang haqidagi tushunchalar insoniyat tajribasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning elementlaridan biri hisoblanadi. O'tgan asrning boshlarida L.V.Sherba shunday yozgan edi: "...biz olamni to'g'ridan-to'g'ri tajribalarimizdan kelib chiqib idrok etamiz. Olam manzarasi hamma joyda bir bo'ladi, biroq turli tillarda turlicha tushuniladi,hattoki, ma'lum bir oilaga mansub so'zlashuvchi xalqlar ham o'z madaniyatlarini o'ziga xos tarzda tushunadi"[1].

Tarixdan ma'lumki, qora so'zi turkiy, jumladan, o'zbek xalqida ham tubanlik, axloqsizlik, yomonlik, yovuzlik, shafqatsizlik singari belgilarni o'zida mujassam etgan belgi sifatida ta'riflanadi. Boshqa turkiy xalqlar qatori o'zbek xalq doston, ertak, afsona, topishmoq va maqollarida qora so'zi bilan bog'liq timsollar faqat yomon, yovuz, tuban shaxs obrazlari ifodalangan

Har bir millatning o'ziga xos rang tanlovdagi assotsiatsiyasi mavjud. O'zbek xalqida qora so'zi bilan bog'langan assotsiativ semantik maydoni oq so'ziga nisbatan keng. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qora rangning semantik maydonini kengligi somatizm bilan bog'liq frazelogizmlar, so'z birikmalari ifodasida ham keng namoyon bo'ladi. Bu semantik maydon millatning olam manzarasida qora ranga bo'lgan munosabati milliy mentalitet, maishiy hayot va ma'daniyatni tilda yorqin ifoda etadi. Boshqacha aytganda, folklor va badiiy adabiyotlarda qora so'zining semantik tuzil-

[1] Щерба Л.В.Избранные труды по языка и фонетике/Л.В.Щерба;отв.ред.М.И.Матусвич ; Ленингр.гост ун-т.А.А.Жданова.:1958.-Т.1.С.204.